

Onderstaand woord vooraf en het daarop volgende introducerende artikel vormen de opmaat van een themanummer van het tijdschrift GEESTkracht dat onder nummer 78 uitkwam in oktober 2016. Het thema is ‘Geleefd vertrouwen. Godsvertrouwen in een tijd van krimp.’ Het nummer is te bestellen via een mail aan info@ekklesia.nl

Jan Hendriks, 1933-2016

Woord vooraf

Op 17 maart van dit jaar overleed dr. Jan Hendriks, oud universitair hoofddocent gemeenteopbouw aan de Vrije Universiteit. Hij heeft via met name zijn boeken veel betekend voor de kerken in ons land. Tot op hoge leeftijd bleef hij actief en productief. Dat was hij ook richting ons tijdschrift. Een aantal jaren geleden daagde hij ons als redactie uit om aandacht te besteden aan het thema ‘vertrouwen’, een thema waar hij zelf intensief mee bezig is geweest. We hebben die uitdaging een tijdlang laten liggen, maar besloten vorig jaar er toch een themanummer aan te gaan wijden. Hendriks heeft de verschijning van dit nummer niet meer kunnen meemaken, maar wel hadden we op weg naar dit nummer eind 2015 nog contact hem. We zijn hem dankbaar voor de uitdaging die hij op ons bordje heeft gelegd, want het thema ‘(Gods)vertrouwen’ is cruciaal bij het denken over gemeenteopbouw. Dit nummer wil postuum een dankbetuiging en een hommage zijn aan het adres van Jan Hendriks. Zijn gedachtenis zij ons en onze kerken tot zegen.

In de dit jaar verschenen PKN-beleidsnota ‘Waar een Woord is, is een weg...’ is de beweging terug naar de kern een centraal element (‘back to basics’). ‘Vertrouwen’ hoort daar zeker bij en daarom zijn we als redactie ook erg verheugd dat de Protestantse Kerk door middel van het organiseren een ‘verdiepingsdag’ op 3 november 2016 heeft willen aansluiten bij dit themanummer. De dag kreeg de titel ‘Lopen over water’ mee. Daarmee wordt duidelijk dat het hier om een spannende thematiek gaat. Wat betekent Godsvertrouwen in een tijd van kerkelijke krimp? Is er grond voor dat vertrouwen en zo ja, hoe geef je daar dan binnen de gemeente vorm en inhoud aan? We zijn Margriet van der Kooi en acht voorgangers die in dit nummer hierover schrijven dankbaar voor hun openhartigheid en eerlijkheid. We hopen dat dit nummer bijdraagt aan het vertrouwen dat er water is dan ons houdt. Dankzij Hem die er ook nu is en ons uitnodigt stappen te zetten.

Reinhard van Elderen en Sake Stoppels

De gemeente als oefenplek voor geleefd vertrouwen

Sake Stoppels en Reinhard van Elderen

Juli 2010. Jan Hendriks zendt de redactie van GEESTkracht een mail waarin hij ons uitnodigt grondig stil te staan bij wat we zijn gaan noemen ‘geleefd vertrouwen’. Het gaat hem om (gods)vertrouwen dat zich *daadwerkelijk* uit in de manier waarop een kerkelijke gemeente functioneert. In zijn mail schrijft hij onder andere dit: “Voor kerkvernieuwing zijn met name drie zaken van belang: een passende *weg*, een *visie* en *vertrouwen*. Met een variatie op een uitspraak van Paulus: deze drie, maar de meeste daarvan is het vertrouwen. En dat begrip dan niet in de sociaal psychologische betekenis van ‘Time Perspective’ (soort hoop gebaseerd op bepaalde ontwikkelingen; zo in de trant van “Kijk maar eens naar Drachten¹ en naar...”²) maar in de betekenis van psalm 127: ‘Als de Heer het huis niet bouwt...’. Niet als een soort proloog, maar als een basis die heel het model en de methode bepaalt. Dan ontstaat er werkelijk iets nieuws, zoals er iets nieuws ontstaat als je twee messen met elkaar verbindt via een schroefje: die twee worden één schaar. (...). Mijn verzoek/voorstel: zou het niet geheel passen bij de CWN om zich eens grondig bezig te houden met de vraag: hoe kunnen we dit vertrouwen doordenken naar de praktische implicaties (meer dan een preek van maximaal 20 minuten en dan koffie) en ook bevorderen ?”

Geleefd vertrouwen

We hebben deze uitdaging lang laten liggen, maar hebben met Hendriks eind 2015 nog kunnen corresponderen over het thema en de vragen die we de aan te zoeken auteurs zouden voorleggen. We zijn Jan Hendriks dankbaar voor zijn voorstel, want het gaat hier om een kernkwestie in het bestaan van de christelijke gemeente. Wat betekent (gods)vertrouwen in een tijd van kerkelijke neergang? Hendriks refereert aan Psalm 127 waarin het gaat om het zinloze gezwoeg van bouwlieden als het niet de Heer is die het huis bouwt. Het is een befaamd woord dat we onder gemeenteopbouwers ook met enige regelmatigheid kunnen horen, maar wat betekent het?

Hendriks’ uitnodiging aan ons adres maakt deel uit van een bredere beweging in de kerken om ‘trage vragen’ toe te laten en fundamenteel na te denken over identiteitskwesties. Binnen de Protestantse Kerk bijvoorbeeld vinden we in een recente beleidsnotitie de oproep om ‘back to basics’ te gaan.² De vertrouwensvraag hoort daar zeker bij. Maar als we vertrouwen uitspreken, wat betekent dat dan? Wat zeggen we dan? Arjan Plaisier, tot voor kort scriba van de PKN, schrijft in de introductie van de nota onder andere dit: “Een leven zonder de kerk zal er niet zijn. De kerk is niet als een menselijk project begonnen maar als een gave van God. Een gave die bestand is tegen slijtage, afbraak en vervlakking. Zelfs als er een stoflaag over de kerk ligt, zal het leven eronder nooit helemaal verstikken. Het wordt op een verborgen manier in stand gehouden door God zelf.”³ Dat is gelovige taal waarin vertrouwen doorklinkt. Maar wat behelst dat vertrouwen dan in een tijd van – naar het lijkt – onstuitbare kerkelijke krimp? Ooit kende Noord Afrika een bloeiend christendom – denk aan bijvoorbeeld Augustinus, bisschop van Hippo – maar nu is er maar heel weinig van over. Zou dat in Europa ook kunnen gebeuren?

Hoe voorkomen we dat het uitspreken van vertrouwen in God als de dragende grond onder ons kerk-zijn feitelijk losstaat van onze praktijk? Met andere woorden: *hoe leef je dat vertrouwen?* Dat is de centrale vraag van dit themanummer. We kunnen bang zijn voor die

¹ Hendriks doelt hier om de sterk gegroeide Bethel-gemeente in Drachten, voor velen het toonbeeld van dat ‘het wel kan’

² *Waar een Woord is, is een weg*. Synoderapport Protestantse Kerk in Nederland, LWK 15-05, Utrecht 2015

³ Idem, p. 4

vraag en er ook omheen willen lopen, maar dat brengt ons niet verder, integendeel. We zullen met elkaar de diepte in moeten gaan en lastige en indringende vragen aandurven. Gemeenteopbouw is in deze tijd misschien wel meer dan ooit met een Duits woord *Vertrauensbildung*, dat wil zeggen de opbouw van vruchtbaar en sturend vertrouwen.⁴ Het gaat om *geleefd vertrouwen*. Maar misschien is dat wel een pleonasme. Vertrouwen is immers een attitude die geleefd moet worden. Papieren vertrouwen is geen vertrouwen.

Vertrouwen en gemeenteopbouw

In het Griekse werkwoord voor ‘geloven’, *πίστεμω*, is ‘vertrouwen’ een wezenlijk bestanddeel. *Πίστεμω* is meer dan een cognitieve acte, het is vooral een levensoriëntatie. De godsdienstfilosoof Henk Vroom refereert in een al wat oudere publicatie aan het Nederlandse woord ‘believen’ als bron van ons woord ‘geloven’. We kennen ‘believen’ uit een uitdrukking als ‘als het u belieft’, ‘als het u lief is’. Het woord is daarmee relationeel van aard en het is voor hem dan maar een klein stapje naar het Engelse ‘to believe’.⁵ Vroom wijst ons hier op het existentiële, relationele karakter van ‘geloven’. Waarachtig geloof is niet enkel *notitia* (kennis), *assensus* (instemming), maar zeker ook *fiducia* (vertrouwen).⁶

Over die *fiducia* gaat het bij Jan Hendriks nadrukkelijk. In 2008 verscheen van zijn hand het boek *Verlangen en vertrouwen*.⁷ In dit handboek gemeenteopbouw werkt hij het concept van ‘een concrete utopie’ uit. Dat is een concreet en een realistisch wenkend perspectief. Het kent drie bestanddelen: een inspirerende visie, een begaanbare weg en vertrouwen. Deze drie zijn in hun samenhang nodig om te werken aan de toekomst van de christelijke gemeente. In het boek heeft het hoofdstuk over vertrouwen als motto een woord uit Psalm 127: “Hij geeft het immers zijn beminden in de slaap.” “In de slaap gebeurt het”, schrijft Hendriks. “Dat maakt de Bijbel steeds weer duidelijk (Genesis 2:22; 28:12). In de slaap gebeurt niet ongeveer niets, maar zeer veel. Gods vrienden zijn zij die zich aan de slaap overgeven, omdat slapen betekent ‘sich selbst und seine Werke aus der Hand zu geben und loszulassen’(…).”⁸ Degene die uit vertrouwen durft te leven, kan ook vertrouwen schenken en zo ontstaat een cultuur van vertrouwen. Dat is voor het functioneren van de christelijke gemeente fundamenteel. Voor Hendriks is in dit verband de godsvraag cruciaal. De worsteling van Mozes met God rond zijn leiderschap ten tijde van de uittocht is voor hem herkenbaar en ook paradigmatisch voor kerk-zijn in onze tijd: “Als u zelf niet meegaat, laat ons dan niet verder trekken. Hoe zou moeten blijken dat u mij goed gezind bent, mij en ook uw volk, tenzij u met ons meegaat?”⁹ Rationele kennis van God helpt ons hier niet verder, alleen ervaringskennis schept toekomst. Ervaringen met een betrouwbaar gebleken God zijn dus cruciaal. Vertrouwen dat geworteld is in een werkelijk ervaren verbondenheid met God. Daar willen we in dit themanummer naar zoeken.

Vertrouwen in onze samenleving onder druk

Als wij vragen naar geleefd vertrouwen in God en de manier waarop dat onze betrokkenheid bij de lokale gemeente kleurt, raakt dat ook aan het vertrouwen dat wij hebben in de toekomst van onze samenleving. Er is op dat vlak heel veel gaande. De tijd van open achterdeuren en fietsen zonder slot is bijvoorbeeld echt voorbij. De beveiligingsindustrie is een groeisector, want we wapenen ons tegen indringers en anderen ‘vreemden’. Het onderlinge vertrouwen in

⁴ Vergelijk Reiner Strunk, *Vertrauen. Grundzüge einer Theologie des Gemeindeaufbaus*, Stuttgart 1985 en Jan Hendriks, *Vertrouwen en verlangen. Het hart van gemeenteopbouw*, Utrecht 2008, met name p. 161 ev.

⁵ H.M. Vroom, ‘Geloven’, in: J. Firet, J. A. Montsma (red.), *Geloven bij benadering. Overwegingen bij de moeilijkheid en de mogelijkheid van geloven*, Den Haag 1988, p. 13,14. Het van Dale Etymologisch Woordenboek spreekt over ‘zich iets lief maken’ als oorspronkelijke betekenis (Utrecht/Antwerpen 1997, p. 324)

⁶ G. van den Brink, C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek. Een inleiding*, Zoetermeer 2012, p. 601, 602

⁷ Jan Hendriks, *Verlangen en vertrouwen. Het hart van gemeenteopbouw*, Kampen 2008

⁸ Hendriks, a.w., p. 164. Het Duitse citaat is van Christian Möller.

⁹ Exodus 33: 15,16. Hendriks refereert overigens zelf aan Numeri 10, a.w., p. 169

onze samenleving staat onder druk, mede door allerlei malversaties, aanslagen en mondiale ontwikkelingen. Denk aan sjoemelsoftware, fraude, zoek geraakte bonnetjes en emails. Ook de (vermeende) toevloed van vluchtelingen doet iets met ons vertrouwen. De Brexit van juni jl. is voor een heel deel ingegeven door de angst voor ‘de ander’. We zien in Europa partijen opkomen die zonder scrupules grenzen willen dichtgooien vanuit een structureel wantrouwen in het anders zijn van de ander. Op allerlei terreinen daalt het onderlinge vertrouwen van mensen. Zo is het vertrouwen in de politiek dramatisch laag. In 2014-2015 had slechts 15% van de Nederlandse bevolking (zeer) veel vertrouwen in de regering. “Niets is zo aanstekelijk als vertrouwen”, schrijft Rein Hoekstra opgetogen in zijn bijdrage in dit nummer. Margriet van der Kooi doet mee met die lofzang: vertrouwen is besmettelijk. Maar waarom lijken we het dan kwijt te raken in de samenleving? Is wantrouwen soms nog aanstekelijker en nog besmettelijker?

De kerk wil leven van vertrouwen, maar krijgt dat bijna niet vanuit haar omgeving. In het zojuist aangehaalde onderzoek scoorden de kerken met 13% ‘vertrouwers’ nog lager dan de regering. Dat betekent dat ook kerkleden zelf vaak niet veel vertrouwen hebben in de kerken! Dat is een pijnlijk gegeven. Ter vergelijking: het bedrijfsleven en de rechtspraak deden het met 35%, resp. 41% aan vertrouwen een stuk beter.¹⁰ Met name het seksueel misbruik binnen de Rooms-katholieke Kerk heeft het vertrouwen een enorme knauw gegeven, maar ook los hiervan is bij metingen het vertrouwen in de kerk altijd al laag geweest. Dat geeft te denken! Bij alle somberheid die er kan zijn rond vertrouwen is het overigens wel goed te melden dat Nederland – Europees gezien – een land is waar relatief veel onderling vertrouwen te vinden is.¹¹ We zagen dat nog weer eens bevestigd in de enorme aantallen vrijwilligers die zich meldden bij de opvang van vluchtelingen. Kerken zijn daarbij belangrijke leveranciers van menskracht en vertrouwen. Ze mogen dan misschien weinig vertrouwen genieten in de samenleving, ze zijn nog altijd een belangrijke ‘producent’ van onderling vertrouwen. Dat onderlinge vertrouwen dat kerken ‘produceren’ leunt uiteindelijk op het geloof in een betrouwbare en dus te vertrouwen God. Daarom is er alle reden in dit nummer ‘back to basics’ te gaan.

Opzet en inhoud van het nummer

We hebben acht protestantse voorgangers bereid gevonden te schrijven over de manier waarop zij hun godsvertrouwen al dan niet uitleven binnen de geloofsgemeenschap waarbinnen ze werken. In de uitnodiging schreven we onder meer het volgende: “Het gaat in dit nummer om ‘geleefd vertrouwen’. Er is voor deze bijdragen één basiscriterium: absolute eerlijkheid. Het gaat ons niet om vrome bespiegelingen, maar om de zoektocht naar geleefd vertrouwen in een tijd van transitie waarin heel veel vertrouwds verdampt of wordt afgebroken en vertrouwen dus allerm minst vanzelfsprekend is.” De volgende vragen legden we als richtvragen voor aan de scribenten:

- Wat betekent voor jou, als christen en als voorganger, vertrouwen dat de Heer zijn gemeente draagt en leidt? Ervaar je op dit punt ook gebrek aan vertrouwen en zo ja, hoe ga je daar mee om?
- Voed jij voor jezelf bewust het vertrouwen op de Heer en zo ja, wil je de gemeente daarin ook mee nemen? Op welke wijze doe je dat en resoneert dat ook in de gemeente?
- Wat zijn de praktische consequenties daarvan voor je handelen, voor de keuzes die je maakt, voor je opstelling in de gemeente en de manier waarop je met gemeenteleden omgaat? Kun je daar een of meer voorbeelden van geven?

¹⁰ SCP, *De sociale staat van Nederland 2015*, Den Haag 2015, p. 71

¹¹ SCP, *Trust, life satisfaction and opinions on immigration in 15 European countries*, Den Haag 2016

- Raakt Godsvertrouwen ook aan modellen van gemeenteopbouw en processen daarbinnen? Zo ja, kun je daar een voorbeeld van geven?
- Op welke wijze verbind je het leven in vertrouwen met de Geest van Christus?
- Zijn er voorbeelden van vertrouwen die je ziet bij anderen, waardoor je gesterkt wordt?
- Wat heb je nodig, om het vertrouwen vol te houden of te versterken, dat God verder gaat met de concrete gemeente waaraan je zelf verbonden bent?

Een achttal vaak zeer persoonlijke portretten kwam binnen. We hebben de voorgangers niet uitgekozen vanwege hun ‘bewezen’ godsvertrouwen. We hebben wel gezocht naar enige spreiding qua gender, leeftijd en kerkelijke denominatie. Meerdere voorgangers hebben iets met de CWN, maar dat is in dit blad natuurlijk niet opzienbarend. De acht voorgangers hebben zich echt laten zien in hun artikelen en daarmee vormen ze ook een spiegel waarin we onszelf kunnen zien en zo helder krijgen hoe ons eigen godsvertrouwen al dan niet gestalte krijgt. We zijn verheugd dat de Protestantse Kerk bij het vernemen van het thema direct besloot er een studiedag aan te koppelen (3 november 2016). Dat betekent dat dit nummer ook zijn weg zal vinden naar de deelnemers aan deze dag op Nieuw Hydepark, Doorn.

Voorafgaand aan de acht bijdragen gaat een bredere beschouwing over het eigene van (gods)vertrouwen van Margriet van der Kooi. We ronden het themanummer af met twee nabeschouwingen van onze hand waarin we teruggrijpen op zaken die ons troffen in de acht portretten. Ook een bredere reflectie op vertrouwen heeft in deze beide artikelen een plaats. We geven dit nummer van GEESTkracht met vertrouwen uit handen...